

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΥ

Από το παρόν τεύχος του περιοδικού *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* εγκαινιάζεται η στήλη **ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΥ**. Αναμένουμε τις προτάσεις και τη συνεργασία σας.

Βύρων Κοτζαμάνης, Λάουρα Μαράτου-Αλιπράντη, Αφροδίτη Τεπέρογλου, Μαρία Τζωρτζοπούλου (επιμ.), 1996, *Γήρανση και Κοινωνία. Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου ΕΚΚΕ*, Αθήνα, ΕΚΚΕ, 615 σελ.

Ο συλλογικός τόμος *Γήρανση και Κοινωνία. Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ)*, Αθήνα, 1996, τον οποίο επιμελήθηκαν οι Βύρων Κοτζαμάνης, Λάουρα Μαράτου-Αλιπράντη, Αφροδίτη Τεπέρογλου και Μαρία Τζωρτζοπούλου, συγκεντρώνει τις 37 εισηγήσεις κοινωνιολόγων, ψυχολόγων, οικονομολόγων και δημογράφων, οι οποίες παρουσιάστηκαν στο συνέδριο *Γήρανση και Κοινωνία*. Το συνέδριο αυτό διοργανώθηκε από το ΕΚΚΕ στις 8-10 Νοεμβρίου του 1993 στην Αθήνα με την ευκαιρία της καθιέρωσης από την Ευρωπαϊκή Ένωση του 1993 ως «Ευρωπαϊκού Έτους Ηλικιωμένων και της Αλληλεγγύης μεταξύ των Γενεών». Το ότι ένας ολόκληρος χρόνος (το 1993) αφιερώθηκε στα μεγάλης ηλικίας άτομα (τρίτης και τέταρτης ηλικίας, δηλαδή, 60 ή 65 ετών και πάνω), σε συνάρτηση με τις σχέσεις τους με τις νεότερες γενιές, για να ευαισθητοποιηθεί το κοινό γύρω από τη σύνθετη αυτή προβληματική μέσω ποικίλων εκδηλώσεων και δημοσιεύ-

σεων, καταδεικνύει, μεταξύ άλλων, ότι σήμερα οι διεθνείς οργανισμοί, οι πολιτικοί και οι κοινωνικοί επιστήμονες δεν αντιμετωπίζουν τη γήρανση των ευρωπαϊκών κοινωνιών μας ως φαινόμενο αποκομμένο από τις σχέσεις ανάμεσα στις γενιές: το επίκεντρο του σύγχρονου προβληματισμού φαίνεται να καταλαμβάνει το κοινωνικό συμβόλαιο ανάμεσα στις γενιές και στις νέες μορφές που αυτό τείνει να παίρνει στο κατώφλι του 21ου αιώνα.

Στο πολύ ενδιαφέρον βιβλίο που επιμελήθηκε ο Alan Walker του Πανεπιστημίου του Sheffield, *Το νέο συμβόλαιο ανάμεσα στις γενιές. Σχέσεις μεταξύ των γενεών, ηλικιωμένοι και πρόνοια*, που κυκλοφόρησε το 1996, επισημαίνεται ότι «η γήρανση θα επηρεάσει δύο ουσιαστικά στοιχεία της οικονομίας: την αγορά εργασίας και τη δημόσια δαπάνη για κοινωνική πρόνοια. Ένας υψηλός βαθμός αλληλεγγύης μεταξύ των γενεών και κοινωνική συνοχή είναι απαραίτητα για να αντιμετωπίσουμε τα προβλήματα σ' αυτά τα δύο πεδία» (Walker, σ. 7).

Όπως είναι γνωστό, η γήρανση των πληθυσμών των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων ακολούθησε μεταπολεμικά, ιδίως όμως από το 1975 και μετά, ανοδική πορεία, όπως αποκαλύπτουν δύο σημαντικοί στατιστικοί δείκτες: ο δείκτης γήρανσης, που προκύπτει από τη διαίρεση του αριθμού των ηλικιωμένων 60 ετών και πάνω με τον αριθμό των νέων κάτω των 20 ετών, και ο δείκτης εξάρτησης, που προκύπτει από τον υπολογισμό της αναλογίας νέων και ηλικιωμένων, από τη μια πλευρά, και πληθυσμού 20 ως 59 ετών, από την άλλη (βλ. A. Franco, στο *Γήρανση και Κοινωνία*, σ. 90). Όπως διαπιστώνει η Ana Franco, στο EUROSTAT, η οποία χρησιμοποίησε τους δύο παραπάνω δείκτες, η αναλογία στη δεύτερη περίπτωση του υπολογισμού «της εξάρτησης» μειώθηκε σταδιακά την τελευταία 20ετία. Τούτο σημαίνει ότι σήμερα, αναλογικά με ό,τι συνέβαινε στο παρελθόν, ένας μικρότερος αριθμός νέων καλείται μέσα στις σύγχρονες κοινωνίες μας να αναλάβει περισσότερες ευθύνες και μεγαλύτερα βάρη έναντι των παλαιότερων γενεών. Το φαινόμενο αυτό καθιστά επιτακτική τη διαμόρφωση μιας νέας πολιτικής των γενεών (generational politics) (Chris Philipson, στο *The New Generational Contract*, σ. 218).

Όπως ρεαλιστικά νομίζω ότι εκτιμάται από την Ana Franco, το γενικότερο φαινόμενο της γήρανσης των πληθυσμών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, που οφείλεται στην πτώση της γονιμότητας σε συνδυασμό με την επιμήκυνση των ετών ζωής (μείωση της θνησιμότητας στις μεγάλες ηλικίες), δεν είναι εύκολα αναστρέψιμο, όπως ορισμένοι υπεραισιόδοξα πιστεύουν. Κι αυτό γιατί, όπως γρά-

φει η ίδια, «Με δεδομένο τον σημαντικό τρόπο ζωής δεν είναι πολύ ρεαλιστικό να πιστέψουμε ότι θα αυξηθεί η γονιμότητα τόσο ώστε να υπερβεί το επίπεδο της αντικατάστασης των γενεών» (βλ. Ana Franco, στο *Γήρανση και Κοινωνία*, σ. 90).

Βρισκόμαστε λοιπόν απέναντι σ' ένα κοινωνικό φαινόμενο που φαίνεται ότι εγκαταστάθηκε για καλά στις κοινωνίες μας και που θα πρέπει να γίνει συνείδηση ότι ενδιαφέρει όλες ανεξαιρέτως τις γενιές. Η συγκρουσιακή αντίληψη των «νέων εναντίον των μεγαλύτερων», «των επαγγελματικά ενεργών εναντίον των συνταξιούχων», σε ανταγωνισμό μεταξύ τους για την ιδιοποίηση μιας όσο το δυνατόν μεγαλύτερης μερίδας από το περιορισμένο αγαθό της παρεχόμενης κοινωνικής πρόνοιας, όχι μόνον δεν είναι εποικοδομητική, αλλά και δεν ανταποκρίνεται στις νέες κοινωνικο-οικονομικές πραγματικότητες. Όπως παρατηρεί ο Chris Philipson, στο αγγλικό βιβλίο που προαναφέρθηκε (σ. 218-220), η «διαδρομή ζωής» (life-course) των ατόμων παίρνει πλέον νέες μορφές: δεν είναι πια τόσο ξεκάθαρες οι διαχωριστικές γραμμές ανάμεσα στη φάση της πλήρους απασχόλησης και στη φάση της συνταξιοδότησης. Η ανεργία, η μερική απασχόληση κάνουν πλέον την εμφάνισή τους στις νεότερες γενιές. Και οι γενιές αυτές όταν φθάσουν σε προχωρημένη ηλικία θα έχουν παρόμοιες ανάγκες στήριξης με τους τωρινούς ηλικιωμένους. Οι κοινωνικές ανάγκες θα πρέπει λοιπόν να αντιμετωπίζονται κατ' ουσία ως γενικευμένες, ως κοινού ενδιαφέροντος για ολόκληρους τους πληθυσμούς και οι γενιές «ως αλληλεξαρτημένες», στην προσπάθειά τους να

αντεπεξέλθουν στις νέες συχνά σκληρές κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες.

Από το κατά πόσο το Κράτος, η ιδιωτική πρωτοβουλία (η κοινωνία πολιτών) αλλά και οι κοινωνικές επιστήμες θα καταφέρουν να συμβάλουν βραχυπρόθεσμα στην ευρύτερη συνειδητοποίηση καθώς και στην ελαχιστοποίηση των προβλημάτων που απορρέουν κατά κύριο λόγο από τις δημογραφικές αλλαγές (γήρανση), τις αλλαγές στην οικογένεια (ζευγάρια που συζούν εκτός γάμου, μονογονεϊκές οικογένειες) και στην εργασία (ανεργία), όπως και από την κρίση του Κράτους πρόνοιας, θα εξαρτηθεί η έκταση της κοινωνικής δικαιοσύνης και της κοινωνικής συνοχής, με τις οποίες οι κοινωνίες μας θα εισέλθουν στον 21ο αιώνα και θα ξεκινήσουν την πορεία τους μέσα σ' αυτόν.

Αξιοσημείωτη συμβολή στην προσπάθεια των κοινωνικών επιστημών να ανταποκριθούν στις παραπάνω προκλήσεις που τους θέτουν οι συνθήκες των τελών του 20ού αιώνα, αποτελεί, αναμφισβήτητα, η πολυσέλιδη (615 σελίδες) έκδοση του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών, *Γήρανση και Κοινωνία*. Η κυρία Τεπέρογλου μας παρουσίασε το σκεπτικό με βάση το πώς η οργανωτική επιτροπή του ΕΚΚΕ έφθασε στην πραγματοποίηση της συγκεκριμένης αυτής έκδοσης, η οποία εντάσσεται σ' έναν ευρύτερο κύκλο δραστηριοτήτων των ερευνητών του, με επίκεντρο τη μελέτη για τους ηλικιωμένους στην Ελλάδα και τους θεσμούς που επιχειρούν να καλύψουν τις ανάγκες τους (λ.χ., τα ΚΑΠΗ). Ο συγκεκριμένος τόμος, τον οποίο σχολιάζουμε με την επιβαλλόμενη συντομία, θα μπορούσε ανέτως να είχε ονομαστεί *Γήρανση και Ελλη-*

νική Κοινωνία. Παρά την πολύ χρήσιμη αναφορά, που σε ορισμένες μελέτες γίνεται στα στοιχεία των λοιπών χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ο χαρακτήρας του όλου τόμου είναι σαφώς εθνοκεντρικός. Όχι μόνο στη συντριπτική πλειονότητά τους οι δημοσιευμένες μελέτες επικεντρώνονται στις τάσεις και στα προβλήματα των μεγαλύτερης ηλικίας ατόμων μέσα στην ελληνική κοινωνία, αλλά και οι συγγραφείς τους, με την εξαίρεση της Ana Franco και της Elizabeth Μεσθεναίου (2 στους 37), είναι Έλληνες. Ο αναγνώστης βρίσκει λοιπόν στις σελίδες του βιβλίου αυτού ένα πλουσιότατο υλικό για τη σύγχρονη δημογραφική δομή της ελληνικής κοινωνίας σε διαχρονική και συγκριτική συχνά προοπτική: ποιες δηλαδή αλλαγές συντελέστηκαν σ' αυτήν τις τελευταίες δεκαετίες και ποια η διάρθρωσή της σε ποικίλες περιοχές της χώρας μας (λ.χ., στον αστικό χώρο, στον αγροτικό χώρο, σε απομονωμένα νησιά, ακόμη και στη χερσόνησο του Άθω, στο Άγιο Όρος), όπως και συγκριτικά με τη δημογραφική δομή άλλων χωρών στον ευρωπαϊκό χώρο. Επίκεντρο των σχετικών αναλύσεων είναι βέβαια η γήρανση του ελληνικού πληθυσμού, με κυρίαρχες μεταξύ των ηλικιωμένων τις γυναίκες, φαινόμενο που δεν προβλέπεται να συρρικνωθεί σημαντικά στο μέλλον.

Οι μελέτες κατατάσσονται σε επτά ενότητες, κινούνται όμως κατά βάση γύρω από τέσσερις μεγάλους άξονες προβληματισμού. Πρώτον, τα χαρακτηριστικά (δημογραφικά, κοινωνικά, κοινωνικο-ψυχολογικά, οικονομικά κ.λπ.) των ηλικιωμένων στην Ελλάδα, τη συμπεριφορά τους (πολιτική συμπεριφορά, εργασιακή συμπεριφορά-απόδοση, σχέσεις με νεό-

τερες γενιές στην οικογένεια κ.λπ.) και τις συνθήκες της ζωής τους (λ.χ., ηλικιωμένες γυναίκες που ζουν μόνες τους, ηλικιωμένοι σε ιδρύματα κ.λπ.) οι μελέτες που εστιάζονται στα θέματα αυτά μας πληροφορούν για το ποιοι είναι οι ηλικιωμένοι, πώς συμπεριφέρονται και πώς ζουν.

Ο δεύτερος άξονας προβληματισμού είναι η εικόνα των ηλικιωμένων στο ελληνικό συμβολικό σύστημα: στους μύθους, στις παροιμίες, στην ποίηση, στα βιβλία της δημοτικής εκπαίδευσης. Το κύριο ερώτημα στο οποίο επιχειρούν να απαντήσουν οι μελέτες αυτές είναι πώς διαμορφώνονται οι παραστάσεις για το γήρας στην ελληνική κοινωνική συνείδηση. Ο τρίτος άξονας είναι οι θεσμοί κοινωνικής φροντίδας και πρόνοιας για τους ηλικιωμένους (κοινωνική ασφάλιση, τοπική αυτοδιοίκηση, κ.λπ.) καθώς και τα δίκτυα αλληλοβοήθειας. Τέλος, ο τέταρτος άξονας είναι οι κοινωνικές, οικονομικές και διαχειριστικές συνέπειες της γήρανσης του ελληνικού πληθυσμού σε διάφορους τομείς της ελληνικής κοινωνίας (λ.χ., στην κοινωνική ασφάλιση, στον υγειονομικό τομέα, στον αγροτικό τομέα). Όπως είναι φυσικό, ανάμεσα στις τέσσερις αυτές κατηγορίες μελετών εμφανίζονται και ορισμένες επικαλύψεις.

Ιδιαίτερη επικαιρότητα αποκτούν σήμερα, που το αγροτικό ζήτημα ήρθε με τόση ένταση και πάλι στο προσκήνιο, η μελέτη των Κώστα Βελέντζα και Γιάννη Καραγιάννη για τις «Οικονομικές επιπτώσεις της γήρανσης του οικονομικά ενεργού πληθυσμού στον ελληνικό αγροτικό τομέα» και η μελέτη του Θανάση Παπαγεωργίου «Η ηλικία των γεωργών και ο καλλιεργητικός εκσυγχρονισμός της αργολικής πεδιάδας».

Όσοι ασχολούνται με το σχεδιασμό μιας εκσυγχρονιστικής αγροτικής πολιτικής για τον τόπο μας, μόνο κέρδος σε αποτελεσματικότητα έχουν με το να λαμβάνουν υπόψη τους τα υπάρχοντα πορίσματα σχετικών ερευνών και με το να διευρύνουν τις γνώσεις τους με καινούργια, μέσω της ανάθεσης διεξαγωγής νέων ερευνών στον αγροτικό χώρο. Πώς να προσδιοριστούν οι λεπτομερέστεροι άξονες της αγροτικής πολιτικής χωρίς ακριβή γνώση των υπάρχουσών καταστάσεων και των υπάρχόντων προβλημάτων στις αγροτικές μικροκοινωνίες μας, που όμως συγκεντρώνουν περίπου το 1/4 του ελληνικού πληθυσμού; Λ.χ., η παρατήρηση των Βελέντζα και Καραγιάννη, ότι κη δυσκολία προσαρμογής σε νέους τρόπους παραγωγής καθώς και στις συνθήκες αγοράς, όπως και η αποτροπή στην ανάλυση επιχειρηματικών κινδύνων που αποτελούν αναμφισβήτητα γνωρίσματα των μεγάλων ηλικιών, κύρια λόγω μικρού χρονικού ορίζοντα των παραγωγικών τους μονάδων και έλλειψης ουσιαστικής εκπαίδευσης, δυσχεραίνουν την αναδιάρθρωση των καλλιεργειών και γενικά τον προσανατολισμό της αγροτικής παραγωγής σε δυναμικούς τομείς, όπως απαιτούν οι σημερινές συνθήκες...», δείχνει το δρόμο προς τους κατάλληλους τρόπους επικοινωνιακής προσέγγισης των αγροτών (στην πλειονότητά τους χαμηλής εκπαίδευσης) από την πολιτεία, για να επιτευχθεί, κατόπιν ενημέρωσής τους, μια κάποια αλλαγή στη μη ευέλικτη νοοτροπία τους.

Συμπερασματικά, ο συλλογικός τόμος *Γήρανση και Κοινωνία* πληρεί, από ό,τι γνωρίζω, ένα κενό πολλαπλής διεπιστημονικής προσέγγισης του θέματος αυτού στην ελληνική βιβλιο-

γραφία. Εμφανίζει δε μεγάλο ενδιαφέρον όχι μόνον για τους ερευνητές του φαινομένου της γήρανσης των ευρωπαϊκών πληθυσμών στο κατώφλι του 21ου αιώνα, αλλά και για τους πολιτικούς που είναι απαραίτητο να αξιοποιούν τα πορίσματα

της επιστημονικής διάγνωσης των προβλημάτων της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας.

Ιωάννα Λαμπίρη-Δημάκη
Καθηγήτρια του Πανεπιστημίου Αθηνών